

megközelített elemzései, értékelései a befogadói tevékenység lezárhatatlanságára, a rögzített olvasatok elérhetetlenségére hívják fel a figyelmet. „Az olvasás örök feladata megkerülhetetlen.” (104. oldal)

G. Tóth Anita

¹Esterházy Péter: *Egyszerű történet vessző száz oldal – a kardozós változat*, Magvető, Budapest, 2013. 15.

Az autonómia és határai. Kortárs német és magyar bioetikai írások

Szerk. Annette Dufner–Kömüves Sándor–Rózsa Erzsébet.

Debrecen University Press, 2016, 246 oldal

A német szerkesztő, Annette Dufner előszavában ama reményének ad hangot, hogy “a kötet kiindulópontként szolgál a német és a magyar bioetikusok közti további termékeny munkához.” Örvendetes lenne, ha Dufner nem tévedne. A nyugati társadalmak fejleményei alapján nem esélytelen prognosztizálni, hogy a bioetikában és a biopoliti-

kában bő fél évszázad alatt felszínre került civilizációs kihívások Magyarországot a jelenleginél sokkal sürgetőbben elérik, és beszüremkednek a szélesebb közbeszédbe, befolyásolva/korszerűsítve elavult gondolkodási és magatartási attitűdöket. Ez természetesen nem lehetséges megfelelő szintű kutatási háttér nélkül, ami immár közel három évtizede rendelkezésre áll. A magyar bioetika kezdeteitől fogva angolszász dominanciájú. Jelen tanulmánykötetnek viszont az a sajátossága és érdeme, hogy a német bioetikához és a kontinentális filozófiai hagyományokhoz kapcsolódik, amely hagyományok a magyar filozófiában és kultúrában mindig is erőteljesen jelen voltak.

A tanulmánykötet magyar szerkesztői a német állam által finanszírozott *Normamegalapozás a medicinális etikában és a biopolitikában* (*Normenbegründung in Medizinethik und Biopolitik*) kutatási projekt vendégkutatói voltak: Kömüves Sándor 2015-ben, Rózsa Erzsébet 2012–2016 között.

Aki figyelemmel követi a német filozófiai diskurzusokat, láthatja, hogy Németországban a filozófusok jelentős számban törekednek arra, hogy érdemben hozzászóljanak a társadalmat, a mindennapokat érintő alkalmazott filozófiai illetve etikai aspektusú kérdésekhez. Folyamatosan részt vesznek nem csak filozófiai, hanem interdiszciplináris és társadalmi-közéleti vitákban is.*¹ Szakmai tudásukkal támpontokat nyújtanak olyan kérdésekben, amelyek a nem szakavatottak számára első hallásra/olvasásra nem is érthetőek. Nálunk Kovács József, a SOTE bioetika professzora kiváló példa arra, hogy egy magyar bioetikus angolszász alapvetésű tudományos, oktatói és közéleti tevékenysége² révén valóban mindannyiunk jelenét és jövőjét érintő kérdésekben hiánypótló munkásságot tudhat magáénak.

Hiánypótló a jelen kötet is a német diskurzus egy fontos problematikájának, a beteg autonómiájának középpontba állítása révén. Akkor is, ha “a német orvosi etikai, biomedicinális, illetve bioetikai fejlemények a vizsgált kérdésekben sem választhatók le az e tudásterület alapvetésében élen járó angolszász történelekről. Mindamellet a német bioetika fejlődéstörténetéből világosan kivehető, hogy ez több szempontból is sajátos vonásokat mutat fel”.³

Ez a válogatás kísérletet tesz a tudományos diskurzus bővítésére, amikor a kortárs német viták gondo-

latkincséből merít, s ehhez bizonyos kritikai kiegészítéseket fűz és a sajátos magyar viszonyokat is szem előtt tartja. Ez a fajta filozófiai perspektíva termékenynek tűnik a medicinában zajló változások megértéséhez. Annál is inkább, mert a medicina állandóan bővülő technikai lehetőségeiről főként profitorientált, szenzációhajhász médiaszereplők tudósítanak, akik többnyire képtelenek túlzások nélkül, korrekt módon informálni. Rajtuk kívül véleményformálóként jelennek meg a közbeszédben pártpolitikai, esetleg egyházi motiváltságú hatalmi játszmák szereplői is. Mindezt figyelembe véve, sokkal szerencsésebb lenne, ha a technikai fejlemények által felvetett etikai kérdéseket, dilemmákat, a lehetséges válaszokat és megoldásokat valós kutatási eredményekre támaszkodó szakemberek vennék be a közbeszédbe.

A kötet tematikai súlypontja a beteg/páciens autonómiájának tág kérdésköréhez kapcsolódva az új technikai beavatkozási lehetőségek mentén felmerülő humán jellegnek és a személy mibenlétének filozófiai reflexiói.⁴

Az első írás szerzői, Johann S. Ach és Beate Lüttenberg *Az ember medicinális tökéletesítésének vitájához* címmel az enhancement kérdésköréhez szólnak hozzá. Ahogy a szerzők írják: “a vitákban nem kevesen vizionálják a radikális enhancement opcióknak, az ember radikális medicinális tökéletesítési opciói-

nak, [...] a komoly transzformációs potenciálú nagy hatékonyságú tökéletesítési opciók[nek a] fejlődését. [...] Mi több: sokan az emberi nem határainak “poszt-humán” meghaladásától félnek – vagy éppen reménykednek abban.”⁵ A szerzőpáros eljárása minta lehet arra is, hogyan lehet bevezetni az átlagolvasót bioetikai kérdésekbe. Példaként hozzák fel az esztétikai sebészetet, a doppingot a sportban, a pszichofarmakonokat, az úgynevezett intelligens gyógyszereket (smart drugs), a boldogságtablettákat (happy pills), vagy az öregedés elleni (anti-aging) eljárásokat. Következtetésükben arra jutnak, hogy “etikai perspektívában gondosan és kritikusan kell vizsgálni azokat a célokat, amelyekkel az emberi teljesítményjegyek “tökéletesítésének” változatos és sokféle lehetőségei szolgálnak. Antropológiai perspektívában pedig a vita emberi önértelmezésünk kérdésével szembesít bennünket.”

Ez a gondolat a kiindulópontja Kurt Bayertz, Birgit Beck és Barbara Stroop tanulmányának, amelynek címe: *Mesterséges boldogság? A biotechnikai enhancement: a jó élethez vezető út állítólagos lerövidítése*. Mint minden az emberi életvilágot megváltoztató új technikai megoldás, felfedezés, a biotechnikai enhancement is arra késztet, hogy újra bizonyosságát adjunk emberi önértelmezésünknek, a jó életről és a boldogságról alkotott fogalmainknak. A szerzők abból indulnak ki, hogy “aminek itt fontos szerepe

van, az az értelmes célok autonóm megfogalmazása, amelyeket aztán az adott személy önfegyelm segítségével teljesíteni próbál.” Szerintük az ember befolyással lehet boldogságára, alakíthatja azt: boldognak lenni nem a véletlen, vagy a szerencse műve, nem a sors, vagy az istenek kegye. Az alakíthatóság kapcsán tárgyalják a “mesterséges boldogságnak” az új technikai megoldások kapcsán felmerülő vélt vagy valós lehetőségét. Rákérdeznek arra, hogy hogyan érintik az önmegértést azok a beavatkozások, amelyek megváltoztatják az önmegértésről alkotott eddigi elképzeléseket. Szerteágazó vizsgálódásaikat összegezve úgy vélik: az új technikák “fényében értelmesnek tűnik, hogy a filozófiai szempontú enhancement vitát szorosabban összekapcsoljuk az empirikus boldogságkutatással, illetve a pozitív pszichológiával [...]“ Az a kísérlet, hogy az emberi boldogság misztériumát megragadjuk, szükségessé teszi a természet- és szellemtudományi kiindulópontok integrálását – egy potenciált, amelyet jobban ki kellene használni.” A szerzők konkrét javaslatok mellett a különböző felfogások ismertetésével arra töreksenek, hogy elgondolkodassák az olvasót. Úgy vélik, hogy a tökéletesítési opciók megvalósíthatóságától függetlenül azok átgondolásából is tanulhatunk valamit saját magunkról, saját társadalmunkról.

Útlerövidítések a boldogsághoz. Az önmeghatározás, az önrendelke-

zés⁶ *jogi határaihoz a medicinában* című, jogi megközelítésű írásában Thomas Gutmann a kemény munkával járó, az erények kialakítása alapján lehetséges, így szükségképpen aktív élet-boldogság esetleges kiváltásának egyik lehetőségéről elmélkedik. Azt kérdezi: “miért is kellene nekünk 2013-ban az erényes-etikus habitus hosszú, rögzös útját járni? [...] Miért ne lehetne a modern medicina áldásait kihasználni? [...] – a lobotómia, *gyors nirvana és egy lerövidített út a boldogsághoz*”. A saját test fölötti önrendelkezés kibővült, alkotmányos szabadságjoga alapján Németországban nincs sem az egészségre, sem az életben maradásra vonatkozó jogkötelezettség, bár vannak kivételt képező, speciális jogállások, mint pl. a katonai büntetőjog. Így folytatja: “Rendben van, G. úr kívánsága [a kérésre végzett lobotómia] kissé szokatlan. Am a szabadságjogok az idioszinkráziákat is védik.” A tulajdonképpeni kérdés tehát az, hogy a szabadságból fakadó alkotmányos alapjogok (a német jogértelmezés és joggyakorlat alapján) önmagukban tartalmazzak-e korlátokat az alapjog birtokosának önmeghatározása, önrendelkezése tekintetében. Azt azonban nehéz eldönteni, hogy a szerző pusztán a jogelmélet területén egy jogértelmezési problémára akarja-e felhívni a figyelmet, vagy a tanulmányában többször említett némi kis THC-ja élvezetében és Marcus Aurelius társaságában saját személyes disz-

pozíciós prioritásról van-e szó.⁷ Gondolatmenete alapján a kérésre végzett lobotómia végső soron nem lehet jogszerű: “azt mondhatjuk, hogy önellentmondásos, ha az egyes ember arra akarja használni a jogait, hogy fölfüggeszse magát mint jogi személyt, vagy hogy megfossa magát jogi státusza konstitutív aspektusaitól – mondjuk egy lobotómiával. [...] A testi épséghez és az élethez való jog védelme értelmében a kívülálló személy által okozott testi sértés ezért csak a jogrend által tolerálható határokon belül hagyatkozhat az egyes ember diszpozícióira.” A testi és pszichikai változásokkal járó gyógyászati beavatkozások terén tehát a beleegyezésnek vannak immanens határai az alapjog birtokosának diszpozíciós prioritásaira vonatkozóan.

Az eddig említett három szöveg az ember medicinális eszközökkel történő öntökéletesítésével (*Selbstverbesserung*) foglalkozott. A négy részből álló kötet következő két tanulmánya az autonómia és a paternalizmus viszonyát vizsgálja a medicinális etika területén.

Bettina Schöne-Seifert és Martin Hoffmann *A potenciális saját haszonnal járó gyermekeken végzett kutatás: az etikai megengedhetőség határai* című írásukban különösen nehéz problémával foglalkoznak. A plurális értékeket tartalmazó modern társadalomban a bioetikusok rendszerint a tájékoztatáson alapuló beleegyezésben látják a kezeléseket, a beavatkozások és kutatási kísérletek

legitimációját. Ez a gyermekeken végzett kutatások esetében különös hangsúlyt kap, s a szakembereket fokozott felelősség terheli. A társadalmi legitimáció tekintetében az a döntő érv, hogy az ilyen kutatások nélkül a gyermekeket a medicinális fejlődésről való leszakadás fenyegetné: "A kortárs orvosi vitákban ezért egyetértés uralkodik abban, hogy a gyermekeken végzett potenciálisan *saját haszonnal járó (eigennützig)* klinikai vizsgálatok alapvetően megengedhetőek, mert csak abban az esetben lennének megakadályozhatóak, ha a gyermekeket "gyógyászati árvaként" leválasztanánk az orvostudomány fejlődéséről." Mi több: a szakmai és az emberi tényezők szisztematikus vizsgálata alapján meghatározott feltételeket figyelembe véve az ilyen kutatások etikailag nem csak megengedhetőek, hanem kívánatosak is.

Michael Kühler *Szeretet, autonómia és a tájékoztatáson alapuló beleegyezés* című tanulmánya a következő problémát taglalja: "ha a "szeretet, mint egység" megakadályozza, hogy a felek individuális értelemben is autonóm döntéseket hozzanak, akkor úgy tűnik, azt a képességüket is elvesztik, hogy egyéni, tájékoztatáson alapuló beleegyezésüket adják az egészségügygel kapcsolatos szituációkban." Mivel a szeretetkapcsolatok sem mentesek illetéktelen befolyásolásoktól (*undue influence*), manipulációktól és kényszerítésektől, felme-

rül a kérdés, milyen feltételek mellett számít a szeretet irányító befolyásnak. Kühler végkonklúziójában arra a következtetésre jut, hogy a személyes identitás egy másik személlyel történő újradefiniálása nem feltétlenül eredményezi a másik személy irányító befolyását. Így a "szeretet mint egység" fogalma nem bizonyul szükségszerűen összeegyeztethetetlennek sem a személyes autonómiával, sem a tájékoztatáson alapuló beleegyezéssel".

Volker Gerhardt több írásában meggyőzően fejti ki: a bioetika és a biopolitika felöleli a cselekvési lehetőségek teljes spektrumát. Ezzel a gondolattal összhangban a kötet harmadik részének három tanulmánya politikai filozófiai kérdésekkel foglalkozik, amely kérdések reflektálnak korunk bizonyos társadalmi kihívásaira.

A szélesebb közönség számára talán szárazabb szövegek közül az első Manon Westphal *Egyetértés a pluralizmus feltételei mellett: a "konfliktusos konszenzus" gondolata* című tanulmánya. John Rawls igazságosságelméletének kritikája előképzettséget igénylő szöveg. Azonban Chantal Mouffe-hoz kapcsolódva a szerző szerint mégis mindenki számára elgondolkodtató felvetése van ennek az elméletnek a pluralista társadalmakban fennálló nézeteltérés és az egyetértés kapcsolatának vizsgálatához. Ugyanis "az identitás egyáltalán nem pozitív abban az értelemben, hogy rendelkezik saját karakterrel, függetlenül a

másokhoz való viszonytól. Épp ellenkezőleg: kizárólag a különbözőség, a “másik” negációja az, amely az identitást megalkotja. [...]. A lényeg, hogy minden érték ellentételező érték, s kizárólag a különbözősége által van meghatározva. [...] Rendkívül fontos, hogy ez azt jelenti, hogy a polgárok szabadságot és egyenlőséget illető konszenzusa nem vonja maga után azt, hogy osztoznak ezen alapelvek lényegének megértésében, vagy abban, hogy azok miben realizálódnak - [...] Ehelyett a polgárok egyetértése olyan dolgokban találja meg az alapját, melyet együttesen utasítanak el: azon nézőpontokban és politikai elgondolásokban, melyekre úgy tekintenek, mint a szabadság és az egyenlőség elutasításai.” Az a kérdés, hogy mi is az összetartó erő a plurális modern társalom és demokrácia polgárai között, izgalmas és elgondolkodtató.

Sebastian Laukötter *Just well-being – Mennyi jól-létet bír el egy igazságosságelmélet* című írása az utilitarista koncepciók és a liberális igazságosságelméletek megközelítései közötti köztes pozíciót kívánja erősíteni abban a kérdésben, hogy „milyen módon tárgyalható megfelelő módon a *jól-lét* fogalma egy igazságosságelmélet keretein belül.”

A szerző Martha Nussbaum és Amartya Sen koncepciói alapján azt a perspektívaváltást képviseli, amely a személyek által birtokolt javak és szabadságjogok helyett arra koncentrálna, hogy mi az, amit tény-

legesen tehetünk és cselekedhetünk. Ugyanis egy személy jól-léte annak függvénye, hogy „mekkora azoknak a lehetőségeknek a spektruma, amelyekkel kapcsolatban dönteni képes.” Laukötter szerint a (döntés)képességbeli igazságosság elméletei megoldási lehetőséget kínálnak mind az utilitarista, mind a liberális (elsősorban Rawls által képviselt) koncepciók problémáira.

A kötet harmadik egységét Annette Dufner *Maximális paternalizmus-ellenállás – a javak szubjektív elméleteinek vívmánya* című tanulmánya zárja, amely a jó élet hedonisztikus elméleteiből indul ki. Ezen elméletek nagy értéket tulajdonítanak a kellemesnek. Ezt az álláspontot a modern etikában főként a klasszikus utilitarizmusban találjuk meg. Itt “közel kerülhetünk ahhoz a felfogáshoz, hogy ebben a vonatkozásban az utilitarista etika csak csekély mértékben ellenálló a paternalizmussal szemben. Ennek a vélekedésnek azonban ellen kell állnunk.” Ugyanis azáltal lesz a saját jó tekintetében maga az alany a végső instancia egy hedonista elméletben, hogy a legfőbb jó alatt a szubjektíve kellemeset érti. Így viszont a tudásszerzés, a karrier, vagy az emberi kapcsolatok, mint javak tekintetében a paternalizmus jóval nagyobb teret nyerhet. Sok hedonista irányultságú gondolkodó viszont azt vallja, hogy “a valaki számára való jó nem szükségszerűen az, amit az illető kellemesnek érez, hanem az, amit előnyben ré-

szesít vagy leginkább méltányol. Ennek a módosításnak a következménye a javak számos poszthedonista és szubjektív elmélete, melyek megteremtették a modern konzekvencionalista hagyományt.” Ezek az elméletek azonban a saját javak tekintetében továbbra is az egyénben látják döntő tényezőt: “Míg Mill még azon az állásponton volt, hogy a “nagyra becsültek” megvalósulása alapvetően jobb, s ezek elválasztását az “alacsonyabb rendűektől” szakértők által akarta szabályozni, addig a vágyteljesülés-elméletek és a jóllétfelfogások modern képviselői csak magában az individuumban látják ennek a végső autoritását.” Dufner figyelmeztet arra, hogy ez a fajta szubjektivizmus aláássa a paternalista beavatkozásokkal szembeni erős ellenállást, amit pl. Millnél találunk.

A negyedik rész szerzői konkrét gyakorlati kérdéseket fölvetve napjaink (német, illetve magyar) társadalmi viszonyaira reflektálnak.

Kömüves Sándor *Demencia és önrendelkezés* című írásából az érdeklődő olvasó tájékozódhat arról, hogy Németországban létezik a parlament és a kormány mellett függetlenül, de beszámolási kötelezettséggel működő szervezet, a Német Etikai Tanács. Ez “elsősorban az élettudományok területén felmerülő etikai, társadalmi, tudományos, orvosi és jogi kérdések tárgyalásának interdiszciplináris szakmai fóruma[...]. Kötelezettségei közé tartozik – többek között – a

nyilvánosság tájékoztatása, társadalmi viták előmozdítása, állásfoglalások és javaslatok készítése a politikai és a törvényalkotói lépések számára”⁸.

A szerző a Tanács 2011-es állásfoglalását ismerteti a címben jelzett témáról. Az állásfoglalások “a gyakorlati filozófia által megfogalmazott javaslatok, az érvényesíteni kívánt elméleti álláspontok és a konkrét empirikus helyzet – jelen esetben a demencia tünettana – párbeszédéből kristályosodnak ki.” A demencia által fölvetett etikai kérdésekben a Tanács a hangsúlyt az önmeghatározás/önrendelkezés perspektívájára helyezte. Álláspontjuk szerint ez a képesség életünk saját értéképzeteink szerinti vezetésében áll, ami az emberi szabadság elementáris kifejeződése. Az állásfoglalásban hangsúlyos személyközpontú és szolidáris attitűd, ahogy a szerző Szabó Lajos monográfiájára hivatkozva megállapítja, hazánkban a demens betegek ellátásában még a ritka kivételek közé tartozik.

A kötet záró tanulmánya Rózsa Erzsébet *Orvos-beteg/páciens kapcsolat – változó medicinális és társadalmi kontextusban* című írása. Az írás az újabb természettudományos és biotechnológiai eredmények fényében az orvostársadalom és a beteg/páciens magatartásának az orvoslás mindenkori kontextusán túlnyúló elemzését nyújtja. A szerző szerint a komplex kontextustényezők integrálása a problémák

beazonosítása és artikulálása során az interdiszciplinaritás feltétlen szükségességét juttatja kifejezésre a bioetikai megközelítésekben. Szociokulturális perspektívában pedig a társadalom etikai és jogi normáinak újragondolását hangsúlyozza. A (német) bioetikai alapállást szembe-sítí a magyar egészségügy valóságával, s megállapítja: “Jelen fejtegetés szempontjából talán a legfontosabb annak kiemelése, hogy a német orvosi és bioetika egyaránt a demokratikus, plurális értékeket tartalmazó (elfogadó, toleráló-gyakorló és legitimáló) modern társadalom realitását, ennek etikai és jogi normáit, illetve a beteget, mint személyt megillető jogok egyre növekvő jelentőségét tekinti irányadónak. [...] A beteg a magyar egészségügyi intézményekben gyakran nem a saját személyét megillető normák és jogok tudatában lévő félként, páciensként, személyként kerül kapcsolatba az egészségügyi személyzettel. [...] történelmi-civilizációs deficittekkel terhelt kontextusról van szó, hosszú tradícióval rendelkező, megrogzult, a változó körülményekhez alkalmazkodni képtelen magatartási mintákról az orvostársadalomban, de a beteg magatartásában is.” Ezen intellektuális, sőt civilizációs kihívások a szerző meglátása szerint azért is sürgetőek, mert korántsem lezárult folyamatokról van szó: “A változásokról alkotott mai képnek ezért csak időben behatárolt érvényessége lehet, az orvoslás technológiai tényezőiben szakadatlanul

zajló haladás, valamint a szociális-ökonómiai változások közötti folyamatos interakció keretei között.” A hatékony és humánus, modern orvosláshoz szükséges adekvát magatartási formák tekintetében azonban leszögezhető: “Az orvos *kizárólagos* szakmai és emberi tekintélyének az ideje *lejárt*, nemcsak a nyugati demokratikus, plurális értékorientációjú társadalmakban, hanem a modernizációval és a demokratizálódással (történelmi okokból ismétlődően) küszködő *kelet-európai társadalmakban is.*”

Az új biotechnológiai lehetőségek a *jó élet* gyakorlati filozófiai kérdéseit is új megvilágításba helyezik. Ezen túl olyan társadalmi kihívásokat jeleznek, amelyek pl. Németország vagy az angolszász világ plurális, sokféle életformát magába foglaló modern társadalmában jelentős mértékben már artikulálódtak, akár széleskörű nyilvános vitákban is. Mindez azonban még komoly gondolati és civilizációs kihívást jelent azon társadalmak számára, amelyek ebbe a kultúrkörbe tartozónak vallják magukat, és célul tűzik ki a felzárkózást a nyugati társadalmakhoz nem csak az életszínvonal, hanem az életformák és az életminőség tekintetében is

Jánosfalvi Péter

* A könyvszemlékben szokatlan lábjegyzeteket itt az igen alapos elemzés teljessége érdekében közöljük. (A szerk.)

¹Michael Quante a *Meditor* folyóirat első számához írt köszöntőjében a következőket írja: “Az orvostudomány és az élettudományok területén elért eredmények folyamatosan bővítik ismereteinket, és sok esetben új cselekvési lehetőségeket is eredményeznek. A humángenetika, a reprodukciós orvostudomány, a kognitív tudományok vagy az agy kutatás eközben olyan megállapításokat tesznek lehetővé a betegségekre való hajlamról és a testi folyamatok alapjairól, amelyek hatással lehetnek az emberi egyéniségről, az önmeghatározásról vagy a felelősségről alkotott elképzeléseinkre. Ezen túl a demográfiai átalakulás és a változó életstílus miatt társadalmaink számos sürgető kérdéssel kerülnek szembe a társadalombiztosítás és az egészségpolitika, de az energiaellátás vagy az élelmiszergyártás területén is. Ezek a változások számos etikai kérdést vetnek fel, így a gyakorlati filozófia ebben az összefüggésben kiemelt szerepet nyer. Az új lehetőségek sok ponton politikai és jogi szabályozást követelnek meg, aminek következtében ezeket a sürgető kérdéseket csak a természet-, társadalom- és normatív tudományos nézőpontot egyaránt érvényesítő interdiszciplináris együttműködés keretein belül lehet sikeresen megválaszolni.” *Meditor*, 2011/1, 6. o. Vö. Volker Gerhardt egy megjegyzésével: “*Bio-politics*-ről van szó, amióta a már a 60-as években jelentkezett ökológiai viták globális végkövetkeztetésekhez vezettek és az energiafelhasználás, a károsanyag-kibocsátás és a népességnövekedés kérdéseinek radikális át gondolását követelték. A biopolitika ezzel minden feladatot felölelt, amely az egészség és az emberi környezet hosszú távú megőrzéséből adódik.” *Meditor* 2012/1-2, 17. o.

²Kovács József publikációi megtalálhatóak az MTMT adatbázisában: <http://vm.mtmt.hu> A számos tudományos cikk és könyvfejezet mellett bioetikai szempontból fontosabb önálló kötetek: *A modern orvosi etika alapjai. Bevezetés a bioetikába. 2. átdolgozott kiadás.* Budapest, 1999, 2006.; *Bioetikai kérdések a pszichiátriában és a pszichoterápiában.* Budapest, 2007.

³Ezt a megjegyzést Rózsa Erzsébet tanulmányában olvashatjuk, 219–220. o. A szerző ezen vonásokról bővebben is értekezik egy másik tanulmányában: Rózsa Erzsébet, *Bioetika Németországban versus bioetika*, 2015, Századvég 76, 105–133. o. Online: <http://szazadvég.hu/ld/i5u6s9h4s3n8w1c0j7t9> Századvég 76 Bioetika netre.pdf (2015. 08. 27.)

⁴Lásd ehhez: Rózsa Erzsébet, *Szabadság és természet. A humán jelleg kérdései a személy-tematikára vonatkoztatva a kortárs német bioetikában*, *Meditor* 2011/1, 47–62. Ennek a tanulmánynak az alapját az az előadás képezi, amely a Debreceni Egyetem Kutató-és Elitegyeteme keretében működő Bioetika kutatócsoport első konferenciáján hangzott el, 2010 novemberében. Lásd ehhez még: Rózsa Erzsébet, *A személy mibenlétének kérdései német filozófiai modellek, kortárs bioetikai diskurzusok és szociokulturális kontextusok metszéspontjain. A hegeli modell relevanciája.* In: *A személy bioetikai kontextusai 1.* – Konferenciakötet. Szerk. Rózsa Erzsébet és Kőműves Sándor, Debrecen, 2011.; uő: *Személy-kontextusok – klaszszikus filozófiai, bioetikai és szociokulturális aspektusok metszéspontján. A hegeli modell.* In: *A személy bioetikai kontextusa.* Szerk. Rózsa Erzsébet és Kőműves Sándor, Debrecen, 2011, 153–177. o. Kovács József, *A személy fogalmának szerepe a bioetikában*, In:

A személy bioetikai kontextusa. Szerk. Rózsa Erzsébet és Kőműves Sándor, Debrecen, 2011, 75–97. o. Bánfalvi Attila, *A személy elhalványulása a nyugatimedicinában,* In: *A személy bioetikai kontextusa.* Szerk. Rózsa Erzsébet és Kőműves Sándor, Debrecen, 2011, 178–208. o. Tóth I. János-Hérány Ferenc, *A személy környezetetiekai vonatkozásai,* In: *A személy bioetikai kontextusa.* Szerk. Rózsa Erzsébet és Kőműves Sándor, Debrecen, 2011, 239–258. o.

⁵14. o. és 20. o. Azzal kapcsolatban, hogy milyen nehézségeket jelent az új technika esélyeiről és kockázatairól józanul tudósítani, lásd: Volker Gerhardt, *Biopolitika. Régi politika új cselekvési kényszer alatt,* Meditor 2012/1-2, 15-27. o.; valamint uő: *Önbecsülés. Az emberi genom megfejtéséhez,* Meditor 2012/1-2, 28–32. o., uő: *Az ember veleszületett méltósága. A humánembriók státuszának német vitájához,* In: *A személy bioetikai kontextusa.* Szerk. Rózsa Erzsébet és Kőműves Sándor, Debrecen, 2011, 10–53. o.

⁶A német címben szereplő, s a bioetikai diskurzusokban kulcsfontosságú „Selbstbestimmung” terminus áttünetésénél a fordító Rózsa Erzsébet értelmezését tekintette irányadónak: „A Selbstbestimmung terminust a mai bioetikai viták fényében célszerűnek látszik ebben a két jelentésben fordítani: önmeghatározás és önrendelkezés. Az önmeghatározás a modernitás önreflexív szubjektumának általános praktikus beállítottságát jelöli, az önrendelkezés ennek a beállítottságnak a jogi aspektusára helyezi a hangsúlyt.” Rózsa Erzsébet, *Szabadság és természet. A humán jelleg kérdései a személytematikára vonatkoztatva a kortárs német bioetikában,* Meditor 2011/1, 50. o. 11. lábjegyzet. Lásd még: 7. lábjegyzet.

zet, 49. o. Erre a terminusértelmezésre hivatkozik Kőműves Sándor is a jelen kötetben megjelent tanulmányában, lásd: 200. o. 4. lábjegyzet.

⁶A német címben szereplő, s a bioetikai diskurzusokban kulcsfontosságú „Selbstbestimmung” terminus áttünetésénél a fordító Rózsa Erzsébet értelmezését tekintette irányadónak: „A Selbstbestimmung terminust a mai bioetikai viták fényében célszerűnek látszik ebben a két jelentésben fordítani: önmeghatározás és önrendelkezés. Az önmeghatározás a modernitás önreflexív szubjektumának általános praktikus beállítottságát jelöli, az önrendelkezés ennek a beállítottságnak a jogi aspektusára helyezi a hangsúlyt.” Rózsa Erzsébet, *Szabadság és természet. A humán jelleg kérdései a személytematikára vonatkoztatva a kortárs német bioetikában,* Meditor 2011/1, 50. o. 11. lábjegyzet. Lásd még: 7. lábjegyzet, 49. o. Erre a terminusértelmezésre hivatkozik Kőműves Sándor is a jelen kötetben megjelent tanulmányában, lásd: 200. o. 4. lábjegyzet.

⁷Vö.: Annette Dufner a kötetben szereplő tanulmányának *A javak szubjektív elmélete és az „alacsonyabb” preferenciák problémája* alcímű szakaszával. 21. lábjegyzetében Dufner konkrétan említi Thomas Gutmannt.

⁸199. o. 3. lábjegyzet. A szerző megadja a Tanács korábbi: Volker Gerhardt, és jelenlegi filozófus tagját is: Carl Friedrich Gethmann. Johann S. Ach és Beate Lüttenberg tanulmányából kiderül, hogy hasonló szervezet az USA-ban is létezik: President’s Council on Bioethics, lásd: 15. o. 6. lábjegyzet és 21. o.